

ضرورت اعتبارسنجی مشتریان از دیدگاه آموزه‌های اسلامی و ارائه الگوی بهینه

Rationale of Customer Validation According to Islamic Teachings and Presenting the Optimal Model

Ali Mohamadi Ashnani*
Mohammad Reza Razi**

علی محمدی آشنانی*، محمدرضا رازی**

Received: 22/Apr/2013 Accepted: 17/July/2013

دریافت: ۱۳۹۲/۲/۲ پذیرش: ۱۳۹۲/۴/۲۶

Abstract:

چکیده:

Banking is one of the important elements of an economic system. Since banks are established and managed by investments and funds of a group of people, they are considered as an example of Muslims' public treasury. It is rationally and religiously essential to protect people's assets in order to promote economic development and justice. In such circumstances, risk management will become a vital component of financial and credit activities. Among the types of risks faced by banks and financial institutions, credit risk is of special importance. Quantification and measurement of credit risk made customer validation essential for its proper management before granting facilities.

بانکداری، از ارکان مهم یک نظام اقتصادی است. بانک‌ها، بدان رو که با سرمایه و اموال گروهی از مردم تأسیس و اداره می‌شوند، ارتباط قابل توجهی با بیت‌المال مسلمین دارند. صیانت و حفاظت از سرمایه‌های مردم، برای رشد و توسعه اقتصادی و اجرای عدالت، عقلاً و شرعاً، لازم و واجب است. در چنین شرایطی، مدیریت ریسک یکی از اجزای حیاتی فعالیت‌های مالی و اعتباری خواهد بود. در بین انواع ریسک‌هایی که بانک‌ها و نهادهای مالی با آن مواجه‌اند، ریسک اعتباری اهمیت به‌سزایی دارد. کمی‌سازی و اندازه‌گیری ریسک اعتباری، برای مدیریت مناسب آن، اعتبارسنجی مشتریان را، پیش از اعطای تسهیلات، امری ضروری ساخته است. در قرآن کریم آیات مختلفی در باب آداب و احکام کسب و کار و حواشی مربوط به آن مطرح شده‌است. در این مقاله، با بهره‌گیری از روش تحلیل توصیفی، و با استفاده از مستندات مستخرج از قرآن، روایات و مبادی فقهی، سعی شده است که ضرورت اعتبارسنجی مشتریان در هنگام اعطای تسهیلات بررسی شود و الگویی مناسب برای آن ارائه شود. در نهایت، الگویی با عنوان "الگوی اسلامی"، که بیانگر معیارهای برگرفته از آیات و روایات است، برای اعتبارسنجی مشتریان، ارائه شده است. این الگو شامل شاخص‌هایی چون منفعت و سودآوری، وثیقه، لیاقت و صلاحیت عملی، قرارداد، رفتار اعتباری، آگاهی و دانش و نمای آینده است.

Several verses in the Holy Quran are about the etiquette and rules of business and its related margins. Using the descriptive analysis method and also the evidence extracted from the Quran, traditions and jurisprudential origins, this paper tries to examine the rationale of customer validation for granting facilities and present a proper model for it. As a final point, it presents a model called "the Islamic Model" indicating the criteria derived from verses and traditions for customer validation. This model includes indicators (parameters) such as gain and profit, security, operational efficiency and competence, contract, credit behavior, awareness and knowledge, and view of the future..

Keywords: customer validation, Islamic banking, risk management, credit risk, the Quran and traditions (Hadith)

JEL: A19, B41,G24.

کلمات کلیدی: اعتبارسنجی مشتریان، بانکداری اسلامی، مدیریت ریسک، ریسک اعتباری، قرآن و روایات.

طبقه بندی JEL: A19, B41,G24.

*. Assistant Professor, head of Quranic sciences and interpretation department in Tehran University and faculty member of scientific board of Quranic Education and Sciences University.

** . M.A. in MBA and student of PhD in media management.

E-Mail: Rezarazi1362@yahoo.com

*. استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآنی و عضو گروه علوم قرآن و تفسیر دانشگاه تهران.

** . کارشناس ارشد MBA و دانشجوی دکتری مدیریت رسانه‌ای، (نویسنده مسئول).

E-Mail: Rezarazi1362@yahoo.com

۱. مقدمه

امروزه بانکداری، از ارکان مهم یک نظام اقتصادی است. بانک‌ها، بدان رو که به نسبت، با سرمایه و اموال گروهی از مردم تأسیس و اداره می‌شوند و با مشارکت مالی مردم توسعه می‌یابند، به نوعی، دارای ارتباط قابل توجهی با بیت‌المال مسلمین می‌باشند. صیانت و حفاظت از سرمایه‌های مردم، رشد و توسعه اقتصادی، فقرزدایی از جامعه اسلامی و اجرای عدالت، نه تنها از منظر قرآن و روایات، بلکه عقلاً نیز لازم و واجب است. در چنین شرایطی، مدیریت ریسک یکی از اجزای حیاتی فعالیت‌های مالی و اعتباری خواهد بود. در بین انواع ریسک‌هایی که بانک‌ها و نهادهای مالی با آن مواجه‌اند، ریسک اعتباری اهمیت بسیار دارد. ریسک اعتباری یا ریسک نکول، ریسک ناشی از عدم بازپرداخت وام یا بدهی در سررسید مقرر است. کمی‌سازی و اندازه‌گیری ریسک اعتباری، برای مدیریت مناسب آن، اعتبارسنجی مشتریان را قبل از اعطای تسهیلات امری ضروری ساخته است. ریسک‌های موجود در بانکداری اسلامی، به سبب محدودیت‌های ذاتی مرتبط با شرع، پر اهمیت‌تر از بانکداری متعارف است. لزوم بازنگری در اصول حاکم بر بانکداری متعارف، برای انطباق با موازین شرعی و اینکه در اعتبارسنجی مشتریان به چه شاخص‌هایی توجه شود، خود موضوع مهمی تلقی می‌گردد. در این مقاله، شاخص‌های مهم اعتبارسنجی، با توجه به آیات و روایات، احصاء گردیده و، نهایتاً، یک الگوی اسلامی، به عنوان یافته این مقاله ارائه می‌گردد. این الگو شامل شاخص‌هایی چون منفعت و سودآوری، وثیقه، لیاقت و صلاحیت عملی، قرارداد، رفتار اعتباری، آگاهی و دانش و نمای آینده است.

۲. ادبیات تحقیق

۲-۱. ریسک اعتباری^۱

کلمه ریسک در فرهنگ لغات لانگمن، به احتمال وقوع چیزی بد یا نامطلوب و یا احتمال وقوع خطر معنی شده است. در حالت کلی، ریسک به مفهوم احتمال بروز زیان ناشی از عدم

قطعیت در انجام امور، به سبب نبودن اطلاعات و شناخت صحیح و همه جانبه از جهان پیرامون است. (Rose, 1999:170).

ریسک اعتباری یکی از مهم‌ترین عوامل تولید ریسک در بانک‌ها و مؤسسات مالی است. ریسک اعتباری را تغییر در ارزش، به واسطه تغییرهای غیر منتظره در کیفیت اعتباری، تعریف کرده‌اند (Duffie, 2003, 3). در تعریف دیگر، ریسک اعتباری به خطری تعبیر شده که بر اساس آن، وام گیرنده قادر به پرداخت اصل و فرع وام یا بدهی خود، طبق شرایط مندرج در قرارداد، نباشد. به عبارت دیگر، مطابق این ریسک، باز-پرداخت‌ها یا با تأخیر انجام شده یا اصلاً وصول نمی‌شوند. این امر، سبب پدید آمدن مشکلاتی در گردش وجوه نقد بانک می‌شود (پارکر، ۱۹۹۵). اثر ریسک اعتباری از راه محاسبه هزینه جایگزینی جریان‌های نقدی در صورت وقوع نکول طرف مقابل اندازه‌گیری می‌شود (Jorion, 2003, 393). ریسک اعتباری را می‌توان به "رویدادهای غیرمنتظره که معمولاً به صورت تغییر در ارزش دارایی‌ها یا بدهی‌ها رخ می‌دهد" نیز تعریف کرد. این ریسک از آن روست که دریافت‌کنندگان تسهیلات تمایل یا توانایی بازپرداخت بدهی خود را به بانک نداشته باشند، که از آن به عنوان "نکول" یاد می‌شود. ریسک اعتباری از آن جهت در بانک‌ها اهمیت دارد که منابع به‌کارگرفته شده برای تخصیص، در حقیقت بدهی نهاد پولی به سهام‌داران، مردم و بانک‌هاست که در صورت عدم گردش، هم توان اعتباردهی و هم قدرت تادیه بدهی نهاد پولی به عنوان وام دهنده را تضعیف می‌کند. بانک‌ها، برای انجام دادن این امر مهم، ناچار به استقرار یک سیستم کارآمد هستند تا عملیات اعطای تسهیلات در بازارهای رقابتی کنونی، هم از کارایی و سرعت لازم را داشته باشد و هم احتمال عدم برگشت اصل و فرع تسهیلات اعطا شده، که برای تمامی بانک‌ها و مؤسسات مالی اعتباری یک اصل بسیار مهم و حیاتی است، به حداقل کاهش یابد.

اعتبارسنجی^۲ مشتریان بانک‌ها سبب سهولت در امور بانکی، بانکی، کاهش ریسک اعتباری، تسهیل در رتبه‌بندی مشتریان و

وجود ریسک در تصمیم های مالی و لزوم تصمیم گیری در این فضا سخن می گوید.

گذشته از آیات، در برخی روایات نیز مشاهده می کنیم که به مسئله ریسک و اهمیت آن پرداخته شده است. امام رضا (ع) نقل می کنند که مردی نزد امام صادق (ع) آمد و در نصیحت گفت که ای ابو عبدالله... چرا سرمایه هایت را پخش کرده ای، اگر آن ها را یک جا سرمایه گذاری می کردی هم کم هزینه تر بود و هم سودآورتر. امام فرمود سرمایه ها را توزیع کردم تا اگر به یکی آسیبی رسد دیگری از آسیب محفوظ بماند و، به این ترتیب، مجموع سرمایه حفظ می شود (کلینی، ۱۳۶۵: ۵). حضرت علی (ع)، به مالک اشتر چنین می فرماید: سپس سفارش مرا در باب بازرگانان و صاحبان صنایع بپذیر، و در باب آنان به نیکوکاری سفارش کن، چه بازرگانانی که در شهر ساکن هستند یا آنان که همواره در سیر و کوچ کردن هستند و بازرگانانی که با نیروی جسمانی کار می کنند؛ چرا که منابع اصلی منفعت و پدیدآورندگان وسایل زندگی و آسایش و آورندگان وسایل زندگی از نقاط دور دست و دشوار هستند؛ بیابانها، دریاها، دشتها و کوهستانها و جاهای سختی که مردم در آن اجتماع نمی کنند یا برای رفتن به آنجا شجاعت ندارند، از مضمون کلام امیرمؤمنان چنین برمی آید که چون بازرگانان در راه کسب مال مخاطره های فراوانی را به جان می خورند، مستحق پاداش هستند. این پاداش در رعایت حال آنان از سوی حاکم تجلی می یابد.

۳. تحلیل

۳-۱. شاخص های مستخرج از قرآن و روایات

آیه ۲۸۲ سوره بقره، بزرگترین آیه قرآن، در بزرگترین سوره قرآن، شامل ۱۷۲ کلمه و ۵۷۹ حرف است. این آیه مربوط است به انضباط اقتصادی، تنظیم اسناد تجاری، مسئله چک، سفته، حواله، شاهد، کاتب و ... عمل به این آیه، درصد بالایی از کشمکشها، سوءظنها، مسائل حقوقی و دعاوی و... را مرتفع خواهد ساخت (عتیق نیشابوری، ج ۱، ص ۲۴۵). این آیه نشانه دقت نظر و جامعیت اسلام است که در دوره جاهلیت یکی از دقیقترین مسائل حقوقی را مطرح کرده است.

ایجاد بستری برای مبارزه با پولشویی خواهد بود. به رغم به- کارگیری فناوری های نوین مدیریت اعتباری در دنیا، از جمله مدیریت ریسک اعتباری^۱، رتبه بندی اعتباری^۲ امتیازدهی اعتباری^۳ و انواع روش های اعتبارسنجی، تخصیص اعتبار به متقاضیان تسهیلات، کماکان، به روش سنتی، سلیقه ای و غیرمتریک اندازه گیری می شود. در حال حاضر، مدلها و روش های مختلفی برای اعتبارسنجی مشتریان بانکها وجود دارد که هر یک از آنها مبتنی بر الگوهای خاصی است.

۲-۲. پذیرش ریسک از دیدگاه اسلام

طبق مصباحی مقدم و صفری (۱۳۸۸)، تنها ریسک های مفید، مولد و قابل کنترل، ریسک هایی هستند که تحمل آن بر اساس آموزه های اسلامی بلا اشکال است. لذا پذیرش ریسک هایی که از چنین مشخصاتی ندارند، از دیدگاه آموزه های دینی، غیر جایز است، (مائه: ۹۰). قرآن کریم، در چند آیه به صورت مستقیم یا غیر مستقیم، بر وجود وضعیت عدم اطمینان در کوششها و تصمیم های انسان صحه گذاشته و تصمیم گیری وی را در این وضعیت جایز می شمرد؛ برای نمونه، در سوره نجم می خوانیم «... و اینکه برای انسان بهره ای جز کوشش وی نیست»، (نجم: ۳۹). این که کوشش وی در آینده دیده می شود. آیه دیگری که شاید مقصود ما بیشتر در آن ظهور پیدا می کند و چه بسا با مفهوم مالی و سرمایه گذاری همگرایی بیشتری داشته باشد، آیه ۱۸۸ سوره اعراف است. خداوند متعال در این آیه به پیامبر اکرم (ص) می فرماید که «بگو و اگر از غیب باخبر بودم، سود فراوانی برای خود فراهم می کردم و هیچ بدی و زبانی به من نمی رسید». واژه غیب در این آیه کریمه، دلالت بر عدم آگاهی و اطمینان نسبت به وضعیت آینده دارد، به این معنا که، هرآنچه از افزایش سودی یا کاهش زیان بیان می شود، همگی بر اساس پیش بینی و پیش گویی مبتنی بر معلومات اجمالی تصمیم گیرنده است. آیه پیش گفته، که بیانگر فرضیه عدم اطمینان در حوزه سرمایه گذاری است، به روشنی از وضعیت

1. Credit risk management
2. Credit ranking
3. Credit scoring

انعقاد قرارداد

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید، هرگاه به وامی تا سررسیدی معین، با یکدیگر معامله کردید، آن را بنویسید...» (بقره: ۲۸۲). بنا بر آرای مفسران: مکارم (۱۳۷۴)، طباطبایی (۱۳۷۴)، قرائتی (۱۳۸۳)، کاشانی (۱۳۴۰)، نتایج ذیل حاصل می‌شود: در داد و ستدهایی که مدت دارد، می‌بایست همه چیز مکتوب گردد. لزوم انعقاد قرارداد مکتوب، صراحتاً، مورد نظر آیه است. قراردادهای که بیانگر روابط حقوقی بین بانک و مشتری می‌باشند، یکی از مهم‌ترین منابع تعهد به شمار می‌روند. جهت و هدف غایی قراردادها، ایجاد حق و تکلیف برای طرفین قرارداد است. چنانچه این قراردادها قوه الزام‌آور نداشته باشند، یعنی هیچ قوه مانعی وجود نداشته باشد که خسارت زیان‌دیده از نقض قرارداد را حمایت کند، مدار زندگی افراد جامعه، هر لحظه، در معرض انهدام است. مقصود آیه تضمین برای باز پس گرفتن و جلوگیری از سوء استفاده از حسن اعتماد افراد است (بروجردی، ج ۱، ص ۳۹۹).

«...و باید نویسنده‌ای (صورت معامله را) بر اساس عدالت، میان شما بنویسد. و هیچ نویسنده‌ای نباید از نوشتن خودداری کند؛ همان‌گونه (و به شکرانه آن) که خدا او را آموزش داده است. و کسی که بدهکار است باید املا کند، و او (نویسنده) بنویسد. و از خدا که پروردگار اوست، پروا نماید و از آن چیزی نگاهد...» (بقره: ۲۸۲).

از آرای مفسران نتایج ذیل حاصل می‌شود:

۱. در این آیه، چند (فَاكْتُبْ) داریم. در یک آیه، پنج بار می‌فرماید "بنویسید". (هر نوع بدهی، هرچقدر که باشد، از هرکه باشد) زیرا این از حقوق انسانی است نه از حقوق اسلامی.
۲. دو نوع حقوق داریم: حقوق انسانی و حقوق اسلامی. پرداخت دین حق انسانی است؛ یعنی رد امانت حق انسانی است.
۳. برای حفظ اعتماد و خوش‌بینی به همدیگر و آرامش روحی طرفین و جلوگیری از فراموشی، انکار و سوءظن، باید بدهی‌ها نوشته شود.
۴. باید نویسنده، شخص ثالثی بوده و بی‌طرف باشد.

۵. کاتب باید اطلاعات حقوقی جامع داشته باشد.
۶. از فرمان نوشتن، معلوم می‌شود که اسناد تنظیم شده‌ای که همراه با گواهی عادل باشد، قابل استشهاد است.
۷. از این آیه استفاده می‌شود که جامعه اسلامی باید یکدیگر را در حفظ حقوق حمایت کنند؛ زیرا هر معامله‌ای، نیاز به کاتب و چند شاهد دارد (نسفی، ج ۱، ص ۹۵).

وثیقه و ضامنین

«و اگر در سفر بودید و نویسنده‌ای نیافتید وثیقه‌ای بگیرید؛ و اگر برخی از شما برخی دیگر را امین دانست، پس آن کس که امین شمرده شده، باید سپرده وی را بازپس دهد. و باید از خداوند که پروردگار اوست، پروا کند. و شهادت را کتمان نکنید، و هر که آن را کتمان کند قلبش گناهکار است. و خداوند به آنچه انجام می‌دهید داناست» (بقره: ۲۸۳).

از آرای مفسران نتایج ذیل حاصل می‌شود:

۱. حتماً می‌بایست یک کاتب عادل بنویسد. عدالت کاتب تضمین‌کننده و وثیقه^۱ لازم جهت عقد قرارداد است. دلیل تأکید آیه بر عدالت می‌تواند ناشی از اهمیت محکم‌کاری و اخذ وثیقه باشد.
۲. در تنظیم اسناد دو شاهد اختیار شود. علت این است که اگر یک شاهد فراموش یا امتناع کرد، شاهد دیگر حاضر شود.
۳. تضمین لازم جهت اطمینان از بازپرداخت به‌موقع توسط مشتری به بانک می‌بایست مورد توجه قرار گیرد.
۴. دو شاهد بگیرید مؤمن باشند؛ زیرا فرموده «رَجَالِكُمْ». کم یعنی از شما مؤمنین باشد.
۵. ضامنین، صلاحیت‌دار و مورد تأیید بانک و مشتری باشند.
۶. وقتی به شاهد گفتند بیا و گواه باش، امتناع نکنند.

۱. رهن آن است که انسان مالی را نزد دیگری گرو گذارد که اگر آن طلب یا مال را نپرداخت بتواند عوض آن را از آن مال به‌دست آورد. در حقیقت، رهن نوعی وثیقه است. آنچه فعلاً به عنوان رهن در میان مردم معروف است در واقع رهن نیست؛ بلکه پولی را به صاحب خانه قرض می‌دهند و در مقابل از سکناى خانه استفاده می‌کنند که این کار اگر بدون اجاره باشد ربا و حرام است. حسینی سیستم‌ساز (۱۳۹۰).

حقوقی آن آگاه باشد. بدهکار هم تقوا داشته باشد و مال مردم را کم نگذارد.

۲. در صورت احراز اینکه مشتری سابقه ای مثبت در بازپرداخت تسهیلات نداشته است و در صورت توانایی از بازپرداخت تسهیلات سربازمی زند، بانک می تواند در تصمیم خود در اعطای تسهیلات به او تجدید نظر کند.

۳. اهل هر فن و حرفه ای مسئولیت ویژه دارد. کسی که قلم دارد باید برای مردم بنویسد.

۴. بدهکار، هنگام املائی قرارداد، باید خدا را در نظر بگیرد و چیزی را فروگذار نکند و تمام خصوصیات بدهی را بگوید.

۵. وقتی از کاتب خواسته شد که بنویسد، امتناع نکند. اصل شفافیت^۱ و افشاسازی^۲ در این آیه مورد تأکید شده است. در تعامل میان بانک و مشتری، همه ابعاد می بایست شفاف و روشن باشد؛ در غیر این صورت، معامله ممکن است غرری شود.

۶. وقتی خدا به انسان علم داده او نیز باید علمش را در اختیار دیگران قرار دهد. (اگر سندی خواستند برایشان بنویسد). اصل به اشتراک گذاری دانش و اطلاعات مورد نظر آیه است.

۷. کاتب باید از بدهکار بشنود تا بنویسد؛ زیرا طلبکار ممکن است به نفع خود سخن بگوید.

۸. اگر بدهکاری که می خواهد املاء کند مجنون باشد، ضعیف باشد و نتوانستند املاء کند، یا لال باشد، ولی او باید املاء کند. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۶۶۷).

۹. بانک باید به نقایص موجود در مشتری، در هنگام انعقاد قرارداد، توجه کند.

۱۰. اگر فرد سفیه یا ضعیف بود، ولی او باید به جای فرد کارش را انجام دهد، یعنی، پدر و پدربزرگ و در غیر این صورت، حاکم شرع. ولی هم نباید سوء استفاده کند؛ یعنی او هم باید عادل باشد.

۷. عدم امتناع شاهدین و اینکه دوست و مورد تأیید باشند، نشان دهنده این است که وثایق و تضمین ها، باید سهل الوصول باشند.

۸. مردان، در گواه شدن و گواهی دادن، بر زنان مقدم می باشند.

۹. هر کدام از مردها، به تنهایی، می توانند شاهد باشند؛ ولی اگر شاهد یک مرد و دو زن بود، آن دو زن، به اتفاق هم، ادای شهادت کنند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۲۵۶).

لیاقت و صلاحیت عملی

«...پس اگر کسی که حق بر ذمه اوست، سفیه یا ناتوان است، یا خود نمی تواند املا کند، پس ولی او باید با (رعایت) عدالت، املا نماید. و دو شاهد از مردانتان را به شهادت طلبید، پس اگر دو مرد نبودند، مردی را با دو زن، از میان گواهانی که (به عدالت آنان) رضایت دارید (گواه بگیرید)، تا (اگر) یکی از آن دو (زن) فراموش کرد، (زن) دیگر، وی را یادآوری کند. و چون گواهان احضار شوند، نباید خودداری ورزند. و از نوشتن (بدهی) چه خرد باشد یا بزرگ، ملول نشوید، تا سررسیدش (فرا رسد). این (نوشتن) شما، نزد خدا عادلانه تر، و برای شهادت استوارتر، و برای اینکه دچار شک نشوید (به احتیاط) نزدیک تر است؛ مگر آنکه داد و ستدی نقدی باشد که آن را میان خود (دست به دست) برگزار می کنید. در این صورت، بر شما گناهی نیست که آن را بنویسید. و (در هر حال) هرگاه داد و ستد کردید، گواه بگیرید. و هیچ نویسنده و گواهی نباید زیان ببیند، و اگر چنین کنید، از نافرمانی شما خواهد بود. و از خدا پروا کنید. و خدا (بدین گونه) به شما آموزش می دهد. و خدا به هر چیزی داناست...» (بقره: ۲۸۲).

از آرای مفسران نتایج ذیل حاصل می شود:

ضامن باید به مفاد قرارداد آگاه بوده و تبعات حقوقی آن را بشناسد. از این مورد فهمیده می شود که از نظر حقوقی اقرار علیه خود انسان جایز است.

۱. آن کسی که حق به گردنش است، املاء کند. مشتری می بایست به تمام مفاد قرارداد اشراف داشته و به تبعات

۵. بانک می‌بایست، قبل از اعطای تسهیلات، انگیزه‌های لازم برای باز پرداخت را در مشتری تقویت کند. ارزیابی اعتباری خود می‌تواند عاملی برای این مهم باشد. اعلام نمره و رتبه اعتباری به مشتری عامل خوبی برای افزایش انگیزه، جهت بازپرداخت به موقع تسهیلات خواهد بود.

جامعیت

۱. کلمه «دین»، هر نوع بدهی را شامل می‌شود. ای مؤمنین هر وقت به هم بدهکار شدید (هر نوع بدهی)، «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ». هم مسئله مجاز بودن قرض و وام روشن می‌شود و هم تعیین مدت برای وام‌ها. قابل توجه اینکه در آیه، کلمه دین به کار برده شده نه قرض؛ زیرا قرض تنها در مبادله دو چیز که مانند یکدیگرند به کار می‌رود، مثل اینکه چیزی را وام می‌گیرد که بعداً همانند آن را برگرداند، ولی دین هر گونه بدهکاری را شامل می‌شود، خواه از طریق قرض گرفتن باشد یا معاملات دیگر، مانند اجاره و صلح و خرید و فروش، که یکی از طرفین چیزی را به ذمه بگیرد؛ بنابراین آیه مورد بحث شامل عموم بدهی‌هایی می‌شود که در معاملات وجود دارد، مانند سلف و نسیه؛ در عین اینکه قرض را هم شامل می‌شود. اینکه بعضی آن را مخصوص بیع سلف دانسته‌اند، کاملاً بی دلیل است؛ هر چند ممکن است شأن نزول آن بیع سلف باشد. لذا در کلیه عقود منعقد شده بین بانک و مشتری لازم الاجراست.

۲. خداوند تمام نیازهای مادی و معنوی شما را می‌داند و بر اساس آن، احکام و قوانین را برای شما بیان می‌کند.
۳. بانک و مشتری می‌بایست آگاهی عمیق و گسترده در خصوص ابعاد مختلف قرارداد داشته باشند و به ابعاد حقوقی قرارداد اشراف داشته و حقوق یکدیگر را رعایت کنند.

زمان‌بندی

۱. مدت پرداخت باید مشخص باشد (إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى). زمانبندی در اسلام مسئله بسیار مهمی است. اینکه در زمان جاهلیت فرموده: بنویسید! زمانی که در کل مکه هیچ باسوادی نبود، در کل جزیره العرب هم ۱۷ باسواد وجود داشت. در آن

۱۱. تدوین قانون باید به گونه‌ای باشد که حق ناتوان ضایع نشود. اگر بدهکار، سفیه یا ضعیف و ناتوان و یا گنگ و لال بود، سرپرست و ولی او متن قرارداد را بگوید و کاتب بنویسد.

۱۲. ولی و قیم هم سوءنیت نداشته باشد و عادل باشد.

۱۳. صلاحیت و اعتبار ضامن و وثیقه مورد توجه بانک قرار گیرد.

ضابطه‌مندی

۱. خسته نشوید اگر بگویند بنویسید؛ چه اندک باشد و چه بسیار.
۲. هر رویه اداری، الزاماً، کاغذ بازی نیست؛ گاه لازم الاجرا است.
۳. قانون برای همه یکسان است؛ زیرا می‌فرماید: (تَدَايْتُمْ) تداین از باب تفاعل است، یعنی هر دو مثل هم هستید. (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۱).

تکریم

۱. از کلمه «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» معلوم می‌شود این آیه در مدینه نازل شده است. هرچه «یا أَيُّهَا النَّاسُ» در قرآن است در مکه نازل شده و هر چه «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» در قرآن است در مدینه نازل شده است. به دلیل خطاب آیه به ایمان آورندگان، این آیه اختصاص به عمومیت جامعه اسلامی داشته و می‌بایست در کل نظام اقتصادی، و توسط همگان رعایت شود. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۶۶۸).
۲. وقتی می‌خواهیم به کسی کاری بدهیم، برای اینکه انگیزه‌اش را تحریک کنیم از او تعریف می‌کنیم. اگر از کسی سؤالی کنیم و او را با «جناب استاد» مورد خطاب قرار دهیم، برای او ایجاد انگیزه می‌شود تا پاسخ دهد. قرآن وقتی می‌خواهد تحریک کند، می‌فرماید: «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا». این باعث می‌شود که حرف بهتر در ذهن جای بگیرد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۳۰۶).
۳. جوایز خوش حسایی مشتریان و، اصولاً، تمیز دادن آن‌ها از مشتریان بد حساب، برای ایجاد انگیزه در آنان، موضوع مهمی تلقی می‌شود.
۴. قبل از دستور، انگیزه‌ها را تقویت کنیم.

زمان جاهلیت می فرماید: بنویس! (آن هم ۵ بار). (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۳۰۶).

۲. توجه به مدت زمان قرارداد و اینکه تسهیلات بلند مدت است یا کوتاه مدت.

منفعت و توجیه اقتصادی

۱. کاتب و شاهد در امان هستند و نباید به خاطر حق نوشتن و حق گفتن مورد آزار و اذیت یکی از طرفین قرار گیرند.

۲. کاتب و شاهد حق ندارند سند را به گونه ای تنظیم کنند که به یکی از طرفین ضرری وارد شود.

۳. بانک که حافظ سرمایه مردم و بخشی از بیت المال است می بایست، به نحوی، از ضرر مصونیت داشته باشد و از بازپرداخت تسهیلات، تا درصد بالایی، مطمئن باشد.

۴. «و لا یضارَّ کاتبٌ و لا شهیدٌ». کاتب و شاهد نباید ضرر کنند؛ یعنی باید کلیه هزینه های مترتب بر کتابت و شهادت را به او پرداخت کرد. حکومت اسلامی باید جان او را بیمه کند. (همان جا)

۵. اگر دقت در حفظ حقوق فردی ضروری است، حفظ بیت المال، به مراتب، ضروری تر است. امام صادق (ع) فرمود: در همه کارهایی که برایت پیش می آید محتاط باش (ابن شعبه، ۱۳۸۲: ۴۸۹). بانک به نوعی بیت المال مسلمین است پس بذل و بخشش آن باید با حساب و کتاب باشد. بنابراین، باید با دقت و ساز و کار مناسبی از آن خرج شود. همچنین، برای اطمینان از منفعت و توجیه اقتصادی، باید به ارائه طرح توجیهی، توسط مشتری برای ورود به فعالیت اقتصادی توجه شود.

رفتار شایسته

«ای کسانی که ایمان آورده اید به قراردادها [ی خود] وفا کنید»، (مائده: ۱). «به پیمان [خود] وفا کنید زیرا که از پیمان پرسش خواهد شد»، (اسراء: ۳۴). «و آنان که امانت ها و پیمان خود را رعایت می کنند»، (مومنون: ۸).

در این سه آیه به صراحت در خصوص عمل به عهد تاکید گردیده است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۲۴۰).

۱. عقد به معنای گره زدن و بستن چیزی به چیز دیگر است؛ آن گونه که، به خودی خود، از یکدیگر جدا نشوند. در

امور محسوس و معنوی، هر دو، به کار می رود. در معاملات هم کلمه عقد استعمال می شود. عقد، که همان عهد است، شامل همه پیمان های الهی و دینی که خدا از بندگانش اخذ کرده شود و، نیز، ارکان دین و اجزای آن، مانند توحید و عقاید اخروی و نبوت و معاد و عقاید دیگر تشریحی و عبادی یا معاملاتی، چه به نحو تأسیس و ایجاد و چه به نحو امضائی و تأکیدی.

۲. عهد و وفای به آن از اموری است که انسان در طول حیاتش هرگز از آنها بی نیاز نمی شود. این امر در باب فرد و اجتماع یکسان است. اگر قدرتمندان، با قدرت خود، عهد و پیمان را نقض کنند، عدل اجتماعی نقض و ضایع می شود. عدل رکن اساسی است که انسان را از بندگی و اسارت نجات می دهد. منطق دین حق می گوید که رعایت حقوق اجتماعی و عدالت، در هر شرایطی، واجب است؛ زیرا منافع اجتماع در گرو آن است. (همان، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۶۱۵).

۳. پیشینه رفتار اعتباری مشتری، باید بررسی شود. امیر مومنان، علی (ع) فرمود: بردوستی کسی که به عهد و پیمان خود وفا نمی کند، اعتماد نکن. (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۲۴). از پیمان پرسش خواهد شد.

۴. رفتار متعاقدين باید رفتار انسان صالح باشد و در هیچ زمانی از حدود الهی خارج نشوند. و خدا را بر اعمال خود ناظر بدانند. رسول اکرم (ص) فرمود: فروشنده و خریدار باید از پنج خصلت دوری گزینند و گرنه از خرید و فروش خودداری کنند: رباخواری، سوگند خوردن، نهان داشتن عیبها (تدلیس)، ستایش کالا هنگام فروش، نکوهش کالا هنگام خرید. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۲۳۹).

وفای به عهد

«به پیمانم وفا کنید تا به پیمانتان وفا کنم و تنها از من بترسید»، (بقره: ۴۰). «پیمان من به بیدادگران نمی رسد»، (بقره: ۱۲۴).

خداوند، در دو آیه شریفه فوق، می فرماید: عهد من به ظالمین نخواهد رسید و به پیمان من وفادار باشید تا من نیز به پیمان شما وفادار باشم. بنابراین، عمل نکردن به پیمان، تقبیح

دانسته‌اند. برخی، ضمن تقویت نظر نخست، می‌گویند: ممنوعیت سفیه، به سبب کمبود او است که نمی‌تواند نفع و ضرر خویش را در معاملات تشخیص دهد. بنابراین، تفاوتی میان تصرفات مالی و غیرمالی او نیست. افزون بر این‌که، روایات مربوط به منع تصرفات سفیه اطلاق دارد و هر دو مورد را دربرگیرد.

کلمه رشد، در کتب لغت، بیشتر به معنای هدایت، راه راست یافتن، صلاح و خیر و کمال ترجمه شده است. در قرآن مجید این کلمه گاهی در مقابل کلمه "غی"، به معنای گمراه شدن و گاهی در مقابل کلمه "ضرر"، به معنای خسران و گاهی در مقابل کلمه "شر"، به معنای بدی و ناشایستگی آمده است. در صحیفه سجاده نیز کلمه "رشاد" در مقابل کلمه "ضلال" آمده است (و قبل الضلال بالرشاد). اما با توجه به آیاتی که در آن‌ها کلمه رشد یا مشتقات آن به کار رفته چنین استنباط می‌شود که رشد از دیدگاه قرآن عبارت از یک نوع قدرت تشخیص مسئولیت‌آفرین و تعهدآور است. قرآن مجید در مورد یتیمان می‌فرماید که وقتی آنان را صاحب رشد دیدید، اموالشان را به آن‌ها بدهید. جالب اینجاست که این مسئله را بعد از بلوغ جنسی آنان، یعنی رسیدنشان به مرحله توانائی نکاح، بیان می‌کند؛ یعنی قرآن می‌خواهد بفهماند که، برخلاف استنباط غلط و رایج بعضی‌ها که می‌گویند رشد همان بلوغ جنسی است، رشد عبارت است از همین قدرت تشخیص و تمیز مسئولیت‌آفرین در بهره‌برداری از امکانات و استعدادها؛ یعنی مرحله‌ای از کمال عقلی. اگر رشد و بلوغ جنسی به یک مفهوم بودند بیان آن دو در کنار یکدیگر در قرآن مجید نه تنها غیرضروری بلکه مغایر با بلاغت و فصاحت لسان قرآن کریم بود. انسان وقتی از سرمایه‌های خود ضرر می‌بیند که قدرت تشخیص اهمیت و بهای آن سرمایه‌ها را نداشته باشد (همان).

عقل

برخی، از آیات ۵ و ۶ سوره نساء و آیه ۲۸۲ سوره بقره، که تصرفات مالی سفیه را ممنوع کرده، استفاده کرده‌اند که معاملات مجنون، به طریق اولی، باطل است (همان).

شده و امتیازی منفی محسوب می‌شود. بررسی رفتار اعتباری مشتری خوش حساب او را از مشتری بد حساب تمیز می‌دهد و نشان می‌دهد که آیا او توان و تمایل بازپرداخت تسهیلات را دارد یا خیر. این امر ضروری است که می‌بایست به آن توجه کرد. (بروجردی، ۱۳۶۶، ج ۱، صص ۲۵۵-۲۵۴).

بلوغ

«و اموال خود را که خداوند آن را وسیله قوام [زندگی] شما قرار داده به سفیهان مدهید و [لی] از [عواید] آن به ایشان بخورائید و آنان را پوشاک دهید و با آنان سخنی پسندیده بگویید»، (نساء: ۵).

«و یتیمان را بیازمایید تا وقتی به [سن] زناشویی برسند پس اگر در ایشان رشد [فکری] یافتید اموالشان را به آنان رد کنید و آن را [از بیم آنکه مبادا] بزرگ شوند به اسراف و شتاب مخورید و آن کس که توانگر است باید [از گرفتن اجرت سرپرستی] خودداری ورزد و هر کس تهیدست است باید مطابق عرف [از آن] بخورد. پس هر گاه اموالشان را به آنان رد کردید بر ایشان گواه بگیرید. خداوند حسابرسی را کافی است»، (نساء: ۶).

انسان نابالغ حق تصرف در اموال خود را ندارد. قرآن، در این آیه، جواز تصرف یتیم را به تحقق رشد بعد از بلوغ موکول کرده است و می‌فرماید: یتیمان را تا زمان بلوغ آزمایش کنید و اگر هنگام بلوغ، رشد آنان را مسلم یافتید، اموالشان را به آنان بدهید. برخی گفته‌اند: اگر بلوغ در جواز تصرف در اموال دخالتی نمی‌داشت، ذکر آن در آیه لغو می‌بود. بلوغ صرفاً در خصوص سن و سال مطرح نمی‌گردد؛ بلکه اصولاً کسی که سفیه باشد و کفایت و درایت استفاده از اموال و دارایی را نداشته باشد حق تصرف در اموال را نخواهد داشت. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۳۷۵).

رشد

فقها، با استناد به آیات ۵ و ۶ سوره نساء و ۲۸۲ سوره بقره گفته‌اند که سفیه، از تصرفات مالی ممنوع است. اما در اجیر شدن سفیه دو نظر است: برخی آن را به تصرفات مالی ملحق کرده و ممنوع می‌دانند و بعضی آن را به دست آوردن مال

حریت

«خدا مثلی می‌زند، بنده‌ای است که هیچ کاری از او بر نمی‌آید آیا [او] با کسی که به وی از جانب خود روزی نیکو داده‌ایم و او از آن در نهان و آشکار انفاق می‌کند، برابر است؟»، (نحل: ۷۵).

«خداوند! برای شما از خودتان مثلی زده است آیا در آنچه به شما روزی داده‌ایم شریکانی از بردگانتان دارید که در آن [مال با هم] مساوی باشید و همان طور که شما از یکدیگر بیم دارید از آن‌ها بیم داشته باشید؟ این گونه آیات خود را برای مردمی که می‌اندیشند به تفصیل بیان می‌کنیم»، (روم: ۲۸).

عبد بدون اجازه مولا نمی‌تواند خود یا اموالش یا اموال مولا را اجاره دهد. برای این شرط، به آیات ۷۵ سوره نحل و ۲۸ سوره روم استدلال شده است. (همان، ج ۲، ص ۵۸۶).

اختیار و رضایت

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید اموال همدیگر را به ناروا مخورید مگر آنکه داد و ستدی با تراضی یکدیگر از شما [انجام گرفته] باشد و خودتان را مکشید زیرا خدا همواره با شما مهربان است»، (نساء: ۲۹).

عقد باید با رضایت و اختیار متعاقدين بسته شود. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۵۸۶).

مباح بودن منفعت

منفعت در عقد باید حلال باشد و گرنه، بنابر طبق آیه ۲۹ سوره نساء، «اکل مال به باطل» خواهد بود. ضمن این‌که گرفتن منفعت حرام مصداق تعاون بر گناه است که آیه ۲، سوره مائده از آن نهی فرموده است. «در نیکوکاری و پرهیزگاری با یکدیگر همکاری کنید و در گناه و تعدی دستیار هم نشوید». (مکارم شیرازی، ۱۳۷۶: ۴۸۸)

در آیه ۲۷۵ سوره بقره، خداوند داد و ستد را حلال، و ربا را حرام گردانیده است. سودآوری کسب و کار، حلال است و نکته با اهمیت، توجه به ماهیت کسب و کار مورد نظر است.

مشخص بودن عمل و مدت

برای جلوگیری از ضرر متعاقدان، مدت و نوع عمل باید مشخص باشد. چنان‌که در قرارداد شعیب و موسی، مدت اجاره (۸ سال) مشخص شده است. (قصص: ۲۷ و ۲۸)

[شعیب] گفت: من می‌خواهم یکی از این دو دختر خود را [که مشاهده می‌کنی] به نکاح تو در آورم به این [شرط] که هشت سال برای من کار کنی و اگر ده سال را تمام گردانی اختیار با تو است و نمی‌خواهم بر تو سخت گیرم و مرا ان شاء ... از درستکاران خواهی یافت. [موسی] گفت: این [قرار داد] میان من و تو باشد که هر یک از دو مدت را به انجام رسانیدم بر من تعدی [روا] نباشد و خدا بر آنچه می‌گوییم وکیل است.

سبب ذکر نشدن نوع کار، آشکار بودن آن نزد آن دو بوده است؛ چنان‌که برخی گفته‌اند، شعیب کاری جز چوپانی گوسفندان نداشته است. بنابراین، همین قرینه خارجی از ذکر آن در متن قرارداد کفایت می‌کند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۴۵۹).

قدرت و امانت

یکی از آن دو [دختر] گفت ای پدر او را استخدام کن، چرا که بهترین کسی است که استخدام می‌کنی، هم نیرومند [و هم] در خور اعتماد است. (قصص: ۲۶).

از ویژگی‌های متعاقدين (به ویژه بدهکار) خوب، توان انجام دادن کار و امانت‌داری است. لذا، بهتر است بانک در انتخاب مشتری، فردی را برگزیند که این دو ویژگی را داشته باشد. چنان‌که این دو ویژگی در انتخاب موسی (ع) به دست شعیب مورد توجه بوده است. برخی از این آیه استفاده کرده‌اند که حکومت اسلامی در استخدام افراد و مدیران، که دریافت کننده عایدی از حکومت هستند، باید افرادی را برگزیند که هم توانایی و تخصص آن کار را داشته باشند و هم امانت‌دار و دل‌سوز بیت‌المال مسلمانان باشند. در حدیثی از رسول اکرم (ص) است که فرمودند: کسی که در کاری خبره نباشد، بیش از نفع، زیان دیده و زیان می‌رساند (حر عالمی، ۱۴۰۹: ۲۲۳).

دانش و آگاهی

قرآن کریم در آیه ۹ سوره زمر، می‌فرماید: [آیا چنین کسی بهتر است] یا آن کسی که او در طول شب در سجده و قیام اطاعت [خدا] می‌کند [و] از آخرت می‌ترسد و رحمت پروردگارش را امید دارد بگو آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند تنها خردمندانند که پند پذیرند. آیا عالمان و جاهلان یکسانند؟

در این آیه، از روش مقایسه، که روش شناخته شده قرآن، برای تفهیم مسائل مختلف است، استفاده شده است. در دنباله آیه پیامبر را مخاطب ساخته می‌فرماید: «بگو: آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند، یکسانند؟! این جمله از شعارهای اساسی اسلام است که عظمت مقام علم و عالمان را در برابر جاهلان روشن می‌سازد، و معلوم می‌شود این دو گروه نه در پیشگاه خدا یکسانند و نه در نظر خلق آگاه. نه در دنیا در یک صف قرار دارند، و نه در آخرت. نه در ظاهر یکسانند و نه در باطن. (همو، ج ۴، ص ۲۱۴). در این آیات، به صراحت اشاره شده است که بین کسی که می‌داند و کسی که نمی‌داند تفاوت وجود دارد.

آینده‌نگری

آینده‌نگری، در تعالیم اسلام، جایگاه والایی دارد. قرآن مجید به پیروان خود توصیه می‌کند که عاقبت اندیش باشند و فریفته منافع زودگذر دنیا نشوند؛ بلکه آخرت را در نظر داشته باشند و به گونه‌ای عمل کنند که در آخرت سعادت‌مند گردند (اسراء: ۱۸؛ قیامت: ۲۰؛ انسان: ۲۷). امام علی (ع) نیز در نهج البلاغه در موارد بسیاری از جمله در خطبه ۱۱۳، به این موضوع اشاره کرده است. آن حضرت در سخن دیگری آینده‌نگری را از ویژگی‌های افراد با ایمان معرفی کرده و می‌فرماید: مؤمنان کسانی هستند که آینده خویش را می‌شناسند (مجلسی، بی تا: ۲۵). در کلامی دیگر فرمودند: کسی که بدون تدبیر و پایان اندیشی در کارها وارد شود، خود را در معرض بلاها و مصیبت‌ها افکنده است (محدث نوری، ۱۳۲۰: ۳۸۰). ایشان، ضمن وصیت به فرزندش محمد حنیفه، می‌فرماید: کسی که بدون تدبیر و پایان اندیشی در کارها وارد شود، خود را در

معرض بلا و مصیبت‌های سخت قرار داده است و پایان اندیشی پیش از انجام کار تو را از پشیمانی مصون می‌دارد (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۲۲۳). تدبیر درست، مال کم را می‌افزاید و تدبیر نادرست، مال زیاد را کم می‌کند. و نیز فرمود: آفه المعاش سوءالتدبیر. عدم عاقبت‌اندیشی، آفت زندگی است. در سخنی دیگر، فرمود: سوءالتدبیر مفتاح الفقر. تدبیر غلط کلید فقر است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳۸۷). پیامبر اکرم (ص) تأکید فراوان داشت که پیروانش در آغاز هر کاری فرجام آن را بررسی کنند. ایشان در پاسخ شخصی فرمودند: به تو سفارش می‌کنم هر وقت تصمیم بر کاری گرفتی، به پایان آن بیندیش؛ اگر آن را درست و مطابق مصلحت دیدی، انجام بده و اگر نادرست و گمراه کننده بود، از انجام دادن آن خودداری کن. امام صادق (ع) نقل می‌کنند که مردی به حضور پیغمبر اکرم (ص) شرفیاب شد و درخواست کرد که به او سفارشی کند. حضرت پرسید: آیا سفارش‌پذیر هستی که به تو سفارش کنم؟ آن مرد جواب داد: آری. آنگاه پیامبر (ص) فرمود: به تو سفارش می‌کنم هر وقت تصمیم بر کاری گرفتی، به پایان آن بیندیش؛ اگر آن را درست و مطابق مصلحت دیدی انجام بده و اگر نادرست و گمراه کننده بود، از انجام دادن آن خودداری کن. واژه تدبیر که زیاد در روایات به آن تأکید شده است، به معنای این است که انسان ببیند پایان کار و حرکتش چه نتیجه‌ای دارد و به کجا منتهی می‌شود (قمی، ۱۳۶۳: ۴۳۹).

۴. جمع بندی و پیشنهاد

حفظ سرمایه بانک، که خود متشکل از سرمایه‌های مردم است، عقلاً و شرعاً، واجب است. مدیریت ریسک اعتباری، از اجزای اصلی مدیریت ریسک در نظام بانکداری است که، به نوعی، ضامن حیات بانک است. اعتبارسنجی مشتریان، قبل از اعطای تسهیلات، از عوامل اصلی تقلیل ریسک اعتباری و ریسک نکول در بازپرداخت تسهیلات توسط مشتری است. نویسندگان این مقاله، طبق موارد مطرح شده و برگرفته از آیات و روایات، طبق جدول (۱)، شاخص‌های سنجش ریسک اعتباری اسلامی را جهت طرح و توسعه در فعالیت‌های پژوهشی آتی در زمینه بانکداری و تامین مالی اسلامی، پیشنهاد می‌دهند.

جدول ۱. الگوی پیشنهادی سنجش ریسک اعتباری اسلامی

معیار مستخرج از آیات و روایات	توضیح
منفعت و سودآوری	بررسی سودآوری و توجیه اقتصادی طرح
دریافت وثیقه	اخذ وثیقه/وثایق محکم و سهل الوصول
لیاقت و صلاحیت عملی	بررسی کفایت، صلاحیت و درایت مشتری در پیشه مرتبط با عقد
قرارداد	بررسی ابعاد مختلف قرارداد از لحاظ حقوقی، مالی و...
رفتار اعتباری	بررسی رفتار اعتباری و امانتداری مشتری
آگاهی و دانش	سنجش میزان دانش مشتری مرتبط با پیشه مربوطه
نمای آینده	تحلیل آینده کسب و کار و چشم انداز بازار

منابع

- ابن شعبه، حسن بن علی. (۱۳۸۲). *تحف العقول*، ترجمه صادق حسن زاده. قم: نشر آل علی (ع).
- بروجردی، محمد ابراهیم. (۱۳۶۶). *تفسیر جامع*، جلد ۱. تهران: نشر صدر.
- پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۶۳). *نهج الفصاحه، مجموعه کلمات قصار حضرت رسول اکرم (ص) با ترجمه فارسی*. چاپ هجدهم. بی نا.
- سازمان بورس و اوراق بهادار، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق.). *وسائل الشیعه*. قم: مؤسسه آل البیت.
- حسینی سیستانی، سید علی. (۱۳۹۰). *رساله توضیح المسائل*. تهران: انتشارات گلی.
- خاکی، غلامرضا. (۱۳۸۴). *شیوه نامه تدوین طرح و نقد تحقیق*. تهران: انتشارات بازتاب.
- دشتی، محمد. (۱۳۸۶). *ترجمه نهج البلاغه*. قم: هادی مجد.
- سویلیم، سامی ابراهیم. (۱۳۸۶). *پوشش ریسک در مالی اسلامی، ترجمه محمد مهدی عسکری، محمد علیزاده اصل و مهدی حاجی رستملو*. تهران: انتشارات سازمان بورس و اوراق بهادار.
- تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد. (۱۳۶۶). *غررالحکم و درر الکلم*. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- تهانوی، محمد علی بن علی. (بی تا). *کشاف اصطلاحات الفنون و العلوم*، به تحقیق علی دحروج، ترجمه عبدا... خالدی و جورج زیناتی. بیروت: مکتبه لبنان ناشرون.
- حبیب احمد، طریق الله خان. (۱۳۸۷). *مدیریت ریسک، بررسی عوامل بروز آن در صنعت خدمات مالی اسلامی*، ترجمه سید محمد مهدی موسوی بیوکی، جلد اول. تهران: انتشارات طباطبایی، محمد حسین (۱۳۷۴). *تفسیر المیزان*، ترجمه محمد باقر موسوی. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- عقیلی کرمانی، پرویز. (۱۳۸۱). *مدیریت ریسک در بانکداری سنتی در مقایسه با بانکداری بدون ربا*. مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بانکداری اسلامی. تهران: مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران.
- قرائتی، محسن. (۱۳۸۳). *تفسیر نور*. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، یازدهم.
- قمی، عباس. (۱۳۶۳). *سفینه البحار و مدینه الحکم و الاثار*، جلد اول. قم: اسوه.
- کاشانی، فتح الله بن شکر ا... (۱۳۴۰). *تفسیر کبیر منهج الصادقین فی إلزام المخالفین*. تهران: نشر علمی.

Duffie, D. & Stephan, S. (2003). *Credit Risk: Pricing, Measurement and Management*, Princeton University Press.

Jorion, P. (2003). *Financial Risk Manager Handbook*. John Wiley & Sons. Inc.

Khan, T & Ahmed, H. (2001). *Risk Management: An Analysis of Issues in Islamic Financial Industry*. Jaddah: IRTI.

Obaidullah, M. (2002). Islamic Risk Management: Towards Greater Ethics and Efficiency. *International Journal of Islamic Financial Services*, 4(3).

کدخدایی، حسین. (۱۳۷۹). پدیده ریسک در بانکداری اسلامی. مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بانکداری اسلامی. تهران: مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۵). *الکافی*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

مجلسی، محمد باقر. (بی تا). *بحارالانوار*. بیروت: مؤسسه الوفاء.

محدث نوری. (۱۳۲۰ق). *مستدرک الوسائل*. بیروت: مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث.

مصباحی مقدم، غلامرضا و صفری، محمد (۱۳۸۸). بررسی درآمد حاصل از تحمل ریسک از دیدگاه آموزه های اسلامی. *اقتصاد اسلامی*، ۹(۳۶): ۱۴۸-۱۱۷.

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه، اول.

